

УДК 343.985

О.В. Пчеліна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики та судової експертології,
Харківський національний університет внутрішніх справ

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті визначається роль і місце криміналістичної характеристики злочинів у сфері службової діяльності. Серед елементів криміналістичної характеристики злочинів у сфері службової діяльності пропонується виділяти предмет посягання, обстановку вчинення злочину, особу злочинця, способи та злочинні технології у сфері службової діяльності, сліди злочину. Кожен із названих елементів характеризується.

Ключові слова: криміналістична характеристика, злочини у сфері службової діяльності, елементи, криміналістична методика.

Постановка проблеми. Розслідування злочинів у сфері службової діяльності є дуже кропіткою та громіздкою працею осіб, уповноважених провадити досудове розслідування. Вона нерідко супроводжується труднощами й перепонами, з якими стикаються співробітники правоохоронних органів. Така ситуація пояснюється насамперед складним механізмом учинення злочинів у сфері службової діяльності, його технологізацією, наявністю протидії з боку злочинців тощо. У зв'язку з цим для слідчих (детективів), оперативних працівників, прокурорів криміналістична наука розробляє відповідні криміналістичні методики. Однією із складових останньої є криміналістична характеристика злочинів. Тому особливої актуальності набуває питання про криміналістичну характеристику злочинів у сфері службової діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Криміналістична характеристика окремих видів злочинів неодноразово була предметом дослідження в працях В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, А.Ф. Волобуєва, Л.Я. Драпкіна, О.Н. Колесниченко, В.О. Коновалової, А.Ф. Облакова, А.В. Старушкевича, Р.Л. Степанюка, В.В. Тіщенко, О.О. Хмирова, С.Н. Чурилова, М.П. Яблокова та інших. Проте чимало питань залишилось невирішеними. Зокрема, по сьогодні відсутнє комплексне дослідження криміналістичної характеристики злочинів у сфері службової діяльності. Тому метою статті є висвітлення криміналістичної характеристики злочинів у сфері службової діяльності з урахуванням їх комплексного характеру.

Виклад основного матеріалу. Криміналістична характеристика злочинів у сфері службової діяльності є

складовою відповідної криміналістичної методики, в якій містяться узагальнені відомості про закономірності механізму вчинення вказаної категорії злочинів, котрі дозволять слідчому прогнозувати свою діяльність. Серед елементів криміналістичної характеристики злочинів у сфері службової діяльності пропонуємо виділяти предмет посягання, обстановку вчинення злочину (-ів), особу злочинця, способи та злочинні технології у сфері службової діяльності, сліди злочину (-ів) [1, с. 109-110].

Предмет злочину. Злочини у сфері службової діяльності як раніше зазначалося є різноманітними та складними за механізмом їх учинення. В законі про кримінальну відповідальність вони не зосереджені в одному розділі, оскільки можуть вчинятися в різних сферах життєдіяльності нашої держави й одночасно посягати на низку суспільних відносин. Відповідно й предмет злочинів у сфері службової діяльності також різниться в залежності від того на яку, окрім службової, сферу діяльності посягає конкретний злочин. З урахуванням вказаної особливості можна виділити наступні групи предметів злочинів у сфері службової діяльності: 1) кошти, зокрема: грошові кошти; кошти, призначені для виплати заробітної плати, стипендії, пенсії та інших встановлених законом виплат; бюджетні кошти; кошти, що фактично не надійшли до бюджетів чи державних цільових фондів унаслідок несплати податків, зборів (обов'язкових платежів) тощо; 2) інше майно, у тому числі житло чи інше володіння особи; майно підприємства, установи, організації; державні або громадські будівлі чи споруди; транспортні засоби; цінні папери; матеріальні цінності; право на майно; дії майнового характеру; 3) переваги та пільги; 4) послуги як-

то: послуги матеріального характеру; адміністративні послуги; соціальні послуги і т.п.; 5) нематеріальні блага: об'єкти права інтелектуальної власності; майнові права інтелектуальної власності; інформація; право користування майном та майновими правами платника податку в установленому законодавством порядку тощо; 6) будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру; 7) документи (офіційні, виборчі й інші), штампи, печатки; 8) отруйні, сильнотоксичні, вибухові або інші бойові речовини, радіоактивні матеріали, зброя (крім гладкоствольної мисливської) та боеприпаси, засоби пересування, військова та спеціальна техніка, інше військове майно, спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації; продукти харчування рослинного і тваринного походження, промислова або інша продукція, тварини, риби, рослини або будь-які інші об'єкти із зони відчуження чи зони безумовного (обов'язкового) відселення; 9) наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги, прекурсори; обладнання, призначене для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; 10) культурні цінності; звірі, птахи чи інші види тваринного світу, у тому числі занесені до Червоної книги України; 12) символіка комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, у тому числі у вигляді сувенірної продукції.

Обстановка вчинення злочину. Не менш важливим та інформативним у криміналістичному сенсі є такий елемент криміналістичної характеристики злочинів у сфері службової діяльності як обстановка їх вчинення. Остання є динамічною системою взаємопов'язаних обставин, що характеризують сферу службової діяльності,

місце, час та умови вчинення злочинів указаній категорії. Так, згідно з узагальненням результатів опитування працівників органів Національної поліції та прокуратури такими ознаками є: розгалужена, різнорівнева, громіздка, часто недосконала, система нормативно-правового регулювання службової діяльності в окремих сферах суспільного життя (вказало 49,8% респондентів); специфічний суб'єкт реалізації злочинних намірів (службова особа або особа, котра присвоїла та використала реальні владні повноваження та/або звання службової особи) (99,5%); обсяг повноважень службової особи, що обумовлені її службовим становищем, характер і спрямованість її діяльності (97,6%); авторитетність органів, в яких працює особа злочинця (60,2%); значимість посади, котру обіймає особа злочинця (60,2%); наявність закріпленої процедури прийняття осіб на службу, її проходження та припинення (51,9%); наявність встановленої процедури документообігу (47,3%); високий рівень корумпованості та "кругової поруки" (92,4%). Особливе місце в обстановці вчинення злочинів у сфері службової діяльності посідає порядок здійснення посадових і службових повноважень відповідними особами з урахуванням специфіки сфери та виду їх діяльності [2, с. 121], можливість реалізувати свої права, впливати на вирішення певних питань, вчиняти певні дії особисто чи шляхом дачі вказівки іншим особам, використовувати наявну інформацію чи зв'язки з іншими службовими особами [3, с. 856]. При цьому досить часто сприятливими умовами вчинення таких злочинів є наявність як у державних органах, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності, так і в окремих секторах економічної діяльності певних недоліків.

За місцем діяльності злочини, що розглядаються, можуть вчинятися в: а) органах державної влади та органах місцевого самоврядування (32%); б) державних і муніципальних закладах (33,8%); в) органах громадських і релігійних організацій (2,4%); г) приватних організаціях (як комерційних, так і некомерційних структур – 31,8%). Причому варто усвідомлювати, що місце вчинення злочину конкретизує й індивідуалізує сам злочин [4, с. 147].

Разом із тим злочини у сфері службової діяльності можуть вчинятися в різних галузях і видах економічної діяльності. Так, заданими Міністерства внутрішніх справ України (далі – МВС України) та Генеральної прокуратури України (далі – ГПУ) названі злочини вчиняються на підприємствах, в установах, організаціях за наступними видами діяльності: державне управління й оборона, обов'язкове соціальне страхування (87,4%); надання інших видів послуг (15,6%); фінансова та страхова діяльність (14,0%); освіта (10,7%); діяльність у сферах права, бухгалтерського обліку, архітектури та інжинірингу, технічні випробування та дослідження (10,6%); діяльність у сферах адміністративного та допоміжного обслуговування (9,5%); охорона здоров'я та надання соціальної допомоги (9,3%); операції з нерухомим майном (7,3%); будівництво (6,7%); сільське господарство, мисливство, лісове господарство (5,7%); транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність (5,3%); оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів (4,5%); переробна промисловість (1,6%); добувна промисловість і розроблення кар'єрів (1,3%); постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря (1,3%); мистецтво, спорт,

розваги та відпочинок (1,0%); водопостачання, каналізація, поводження з відходами (0,9%); інформація та телекомунікації (0,8%); тимчасове розміщення й організація харчування (0,5%); діяльність екстериторіальних організацій і органів (0,5%); інші (0,3%) [5; 6].

Особа злочинця. За результатами узагальнення матеріалів кримінальних проваджень (кримінальних справ) щодо злочинів у сфері службової діяльності останні вчиняються переважно громадянами України, особами чоловічої статі (67,5%), неодруженими (незаміжними — 47,9%), жителями міста (72,7%), раніше не судимими (89,1%). За віковим критерієм особа злочинця для вказаної категорії злочинів характеризується наступним чином: 18-28 років (9,2%), 29-39 років (21,9%), 40-54 років (34,3%), 55-59 років (19,7%), 60 і більше років (14,9%). Злочини у сфері службової діяльності в 20,2% випадків учиняються особами, які мають базову та повну загальну середню освіту, 23,6% — професійно-технічну освіту, 56,2% — базову та повну вищу освіту. Більше того, 55,8% указаних злочинів учиняються службовими особами (представниками влади або особами, котрі виконують організаційно-розпорядчі та/чи адміністративно-господарські функції), 31,2% — матеріально-відповідальними особами, 1,5% — особами, які не є службовими, але самовільно присвоїли владні повноваження або звання службової особи, 11,5% — особами, котрі не є службовими. Особі злочинця притаманні такі морально-психологічні якості, як: кар'єризм (1,2%), прагнення отримати особисту користь від посади (4%), довірливість, некритичність поводження та самовпевненість (11,8%), прагнення до збагачення (33,5%), прагнення уникнути відповідальності

за порушення домовленостей чи інші протиправні діяння (19%), негативне чи зневажливе відношення до закону, посадових правил, інструкцій тощо (48,5%), перебільшене почуття боргу (1%), помилкове розуміння або зневага інтересами юридичної особи (12,6%), зневага інтересами служби (29,7%), зневага інтересами підлеглих (10,5%), непомірне задоволення матеріальних потреб і запитів (0,6%).

Аналіз матеріалів слідчої та судової практики розслідування злочинів у сфері службової діяльності дозволив виділити окремі риси правопорушників у зазначеній сфері та виокремити характерні для злочинів, що розглядаються, типологічні моделі злочинця. Зокрема, типологізація злочинців, котрі скоюють злочини у сфері службової діяльності, здійснена з урахуванням мотиваційної спрямованості цих осіб і характеру їх діянь. За названим критерієм пропонуємо виділяти наступні типи злочинців: 1) службовці (характеризуються наявністю статусу службової особи та обумовленим ним обсягом повноважень): 1.1) корупціонери (використовують свої повноваження як засіб заробітку, вчиняючи за відповідну винагороду діяння на користь третіх осіб); 1.2) розкрадачі (завдяки своєму становищу мають доступ до майна, яке вони безпосередньо вилучають й «обертають» на свою користь); 1.3) халатники (характеризуються негативним, часто зневажливим ставленням до служби, самовпевненістю та некритичністю поводження); 2) самозванці (характеризуються створенням видимості їх авторитетності в силу самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи); 3) компенсатори (винагороджувачі — заради отримання певних послуг, пільг, переваг чи інших благ готові винагородити службову особу).

Способи та злочинні технології у сфері службової діяльності. Варто виділяти способи підготовки, способи безпосереднього вчинення та способи приховування злочинів у сфері службової діяльності. Так, підготовка до злочинів у сфері службової діяльності полягає в ознайомленні зі змістом нормативно-правових актів, установчих документів; здійсненні певних правочинів, у т. ч. шляхом укладення договорів; створенні суб'єкта господарювання; підроблені документації; отриманні та/або дачі консультацій з організаційних і правових питань; домовленості про спільне вчинення злочинних діянь; проведенні зустрічей з іншими співучасниками; налагодженні корумпованих зв'язків; складанні й обговоренні плану дій; підборі необхідних знарядь (як приклад, форменого одягу, службових посвідчень, бланків документів, грошових коштів, транспортних засобів, певного устаткування); зборі необхідної інформації тощо.

Серед способів безпосереднього вчинення злочинів у сфері службової діяльності слід виділити: документальну фальсифікацію (створення неофіційної звітності; проведення необлікованих або неправильно зареєстрованих операцій; ведення обліку неіснуючих витрат; відображення зобов'язань, об'єкт яких неправильно ідентифікований; використання підроблених документів); зловживання впливом чи службовим становищем (дача незаконних розпоряджень підлеглим по службі чи роботі особам з приводу вчинення або невчинення певних дій в особистих інтересах чи в інтересах інших осіб; неправомірне сприяння особам у здійсненні ними господарської діяльності або отриманні певних пільг; незаконне надання переваг окремим особам; неправомірне сприяння призначенню

особи на посаду; неправомірне втручання в діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, державних і муніципальних закладів, громадських і релігійних організацій, приватних організацій або окремих осіб; прийняття певного незаконного управлінського рішення як у своїх, так і в інтересах інших осіб); розкрадання майна (неправомірне заволодіння або інше нецільове використання майна державною посадовою особою; неправомірне заволодіння майном у приватному секторі); протиправне використання службовою особою можливостей, пов'язаних із її службовими повноваженнями; самоправство; самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи; обманним шляхом заволодіння певним майном з використанням авторитетності займаної посади; підкуп (національних державних посадових осіб; іноземних державних посадових осіб і посадових осіб міжурядових організацій; у приватному секторі); вимагання, отримання неправомірної вигоди; невиконання чи неналежне виконання своїх функцій (приховування працівниками правоохоронних чи контролюючих органів виявлених ними правопорушень; умисне затягування перевірок; непроведення необхідних перевірок; ненадання чи несвоєчасне надання звітної документації, не виплата заробітної плати тощо); відмивання доходів, здобутих злочинним шляхом; перешкоджання здійсненню правосуддя, тощо.

Що ж стосується приховування злочинів у сфері службової діяльності, то воно може вчинятися наступними способами: навмисним знищенням документації чи інших речових доказів; фальсифікацією документів; залученням корумпованих зв'язків; підкупом осіб, котрі здійснюють контроль за

певною сферою діяльності; звільненням з посади або переміщенням по службі; укладанням нових договорів; легалізацією доходів, здобутих злочинним шляхом; ліквідацією суб'єкта господарювання; ініціюванням процедури банкрутства; завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину тощо.

Поряд із тим вчинення злочинів у сфері службової діяльності може здійснюватися не тільки шляхом реалізації сукупності поведінкових актів, а й комплексу поведінкових актів, що мають окрему кримінально-правову кваліфікацію (комплексу злочинів). Тобто мова йде про злочинні технології у сфері службової діяльності. Зокрема, завдяки аналізу слідчої та судової практики розслідування злочинів у сфері службової діяльності вдалося виділити наступні групи злочинних технологій, притаманних згаданих категорії злочинів: технології розкрадань, що вчиняються з використанням службового становища; технології заволодіння чужим майном шляхом обману; технології збагачення у сфері службової діяльності; технології інших злочинів, що вчиняються у сфері службової діяльності.

Сліди злочину. Злочини у сфері службової діяльності залишають в навколишньому середовищі як матеріальні, так і ідеальні сліди. Зокрема, характерними матеріальними слідами є: документи (роздруковані й електронні); засоби, за допомогою яких виготовлялися чи змінювалися документи, у тому числі комп'ютерні; обстановка в службовому кабінеті, інших приміщеннях, на відкритих місцевостях; транспортні засоби; кошти й інше майно; віртуальні (комп'ютерні) сліди; наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги та прекурсори;

вогнепальна зброя та боеприпаси до неї; сліди людини; тощо.

Другу групу слідів злочинів у сфері службової діяльності складають ідеальні сліди. Їх ще у криміналістичній літературі називають інтелектуальними, пам'ятними, психічними слідами. Ідеальні сліди формуються в пам'яті осіб, які були очевидцями безпосереднього скоєння кримінального правопорушення, так і осіб, котрі можуть охарактеризувати особу злочинця, його діяльність як службової особи, процедуру прийняття на службу, її проходження та припинення, процедуру документообігу, порядок укладання договорів тощо. Тому вбачається можливим виділити категорії осіб, котрі можуть бути очевидцями певних злочинів у сфері службової діяльності, а значить і носіями ідеальних слідів. До таких осіб відносяться: керівники осіб, котрі вчинили злочин; матеріально відповідальні особи; працівники підрозділів з кадрового забезпечення; працівники бухгалтерії; працівники планово-фінансових підрозділів; працівники правоохоронних і контролюючих органів; працівники фінансових установ; секретарі, помічники керівників, радники; інші працівники (водії, менеджери тощо). При цьому варто окремо виділити таку категорію носіїв ідеальних слідів як обізнані особи.

Висновки. Таким чином, криміналістична характеристика злочинів у сфері службової діяльності є невід'ємним структурним елементом методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності. Вона виконує орієнтовну функцію й дозволяє слідчому визначити перспективні напрямки розслідування за дефіциту інформації про вчинений злочин чи-то злочини у сфері службової діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Пчелина О.В. Криминалистическая характеристика преступлений в системе криминалистических знаний / О.В. Пчелина // *Legea și Viața*. — 2015. — № 1/2 (277). — С. 106-110.
2. Муратшина С.Н. Криминалистическая характеристика расследования коррупционных преступлений / С.Н. Муратшина // *Международный научный журнал «Инновационная наука»*. — 2015. — № 5. — С. 119-122.
3. Криминалистика : [учебник для вузов] / Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Россинская ; под ред. заслуженного деятеля науки РФ, проф. Р.С. Белкина. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Норма, 2006. — 992 с.
4. Рудницька Ю.В. Криміналістична характеристика місць крадіжок, вчинених неповнолітніми / Ю.В. Рудницька // *Наукові читання — 2014 : наук.-теорет. зб. / ЖНАЕУ*. — Житомир : ЖНАЕУ, 2014. — Т. 2. — С. 145-147.
5. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-червень 2016 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112755&libid=100820&c=edit&_c=fo#.
6. Звіт про кримінальні правопорушення, вчинені на підприємствах, установах, організаціях за видами економічної діяльності за січень-червень 2016 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112755&libid=100820&c=edit&_c=fo#.

Пчелина О.В.

Криминалистическая характеристика преступлений в сфере служебной деятельности.

Аннотація. В статті визначається роль і місце криминалистической характеристики преступлений в сфере служебной деятельности. Среди элементов криминалистической характеристики преступлений в сфере служебной деятельности предлагается выделять предмет посягательства, обстановку совершения преступления, личность преступника, способы и преступные технологии в сфере служебной деятельности, следы преступления. Каждый из названных элементов характеризуется.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика, преступления в сфере служебной деятельности, элементы, криминалистическая методика.

O. Pchelina

Criminalistic characteristics of crimes in the area of service activity.

Summary. In the article we define the role and place of criminalistic characteristics of crimes in performance. Among the elements of criminalistic characteristics of crimes in the area of service activity we proposed to allocate an object encroachment, crimes' surroundings, offender, criminal methods and technologies in the field of performance, traces of the crime. Each of these elements is characterized.

Keywords: criminalistic characteristics, crimes in the area of service activity, elements, criminalistic methods of investigation.

